

بررسی و تحلیل اهمیت ژئواکونومیک مناطق آزاد ترکیه برای منطقه آزاد ارس

علی ولیقلی‌زاده^۱

یاشار ذکی^۲

طبق نتایج حاصل از این مقاله به دلیل اشتراکات عمیق فرهنگی و تاریخی میان جمهوری اسلامی ایران و ترکیه و نیز وابستگی و تعلقات فضایی - جغرافیایی بین دو کشور با توجه به ظرفیت بالای اقتصاد پویای ترکیه، اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ترکیه و نیز ماهیت روابط تجاری جمهوری اسلامی ایران با ترکیه، ظرفیت‌های ژئواکونومیک قابل توجهی در بستر تعمیق همکاری‌های منطقه آزاد ارس با مناطق آزاد ترکیه قابل تصور است. حتی با تعمیق مناسبات متقابل، نقش‌آفرینی مناطق آزاد ترکیه به عنوان دروازه ورودی و لولای اتصال منطقه آزاد ارس با اقتصادهای پیشرفته اروپا، اقتصادهای پویای حوزه مدیترانه و بازارهای شمال آفریقا دور از انتظار نیست. مقابلاً، بزرگترین مزیت جغرافیایی - اقتصادی منطقه آزاد ارس، علاوه بر موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی آن در زمینه تجارت، موقعیت آن در کانون راه‌های ارتباطی و مواصلاتی بین‌المللی است که از این حیث این حوزه تجاری - صنعتی دارای ظرفیت خوب نقش‌آفرینی تحت عنوان پل ارتباطی اقتصاد داخلی با محیط پیرامونی - بین‌المللی و نیز حلقه اتصال و کانون رقابت و شکوفایی اقتصادهای پیرامونی - بین‌المللی (بوژه اقتصاد ترکیه) و به تبع آن اقتصاد داخلی است. به عبارتی، منطقه آزاد ارس بلحاظ ژئواکونومیکی در موقعیتی است که می‌توان با بهره‌گیری از سیاست‌های کارا و منعطف، بخش عظیمی از جریانات تجاری - اقتصادی و فرهنگی دهلیز ترکیه را از مسیر ارس به سوی آسیا هدایت کرد و از طرف دیگر، می‌توان بخش گسترده‌ای از جریانات آسیایی به سوی ترکیه و اروپا را از این طریق به مناطق آزاد ترکیه و از طریق آنها به بازارهای اروپا پیوند داد.

واژگان کلیدی: ارس، منطقه آزاد، ایران، ترکیه و ژئواکونومی.

---

^۱. نویسنده مسئول، استادیار دانشگاه مراغه، مراغه، ایران.

Email: a_gholizadeh@hotmail.com

^۲. استادیار دانشگاه تهران، ایران.

Email: yzaki@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۲/۷/۲۷، تاریخ پذیرش: ۹۲/۸/۱۵

مقدمه

مناطق آزاد به‌رغم گستره فضایی محدود آنها به خاطر فلسفه وجودی متمایز و نوع مدیریت ویژه در صورت به کارگیری سیاست‌های کارا و اصولی می‌توانند به عنوان کانون‌هایی کوچک، اما با نقش‌آفرینی کلان اقتصادی در حوزه معادلات ژئواکونومیک ظاهر شوند (ولیکلی‌زاده و الله‌وردی‌زاده ۱۳۸۹: ۱۵۳). مناطق آزاد در مجموع دارای توان نقش‌آفرینی در سطوح متنوع فضایی هستند که دایره عملکرد، نفوذ و موفقیت آنها در سطوح فوق‌توسط کارکردها و میزان موفقیت این مناطق در تعریف، اجرا و حفظ فلسفه وجودی و کارکردی ویژه آنها مشخص می‌شود. بنابراین، جایگاه ژئواکونومیک مناطق آزاد قبل از هر چیزی در بستر فلسفه وجودی آنها شکل می‌گیرد (ولیکلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۵). در واقع، نقش جغرافیای این مناطق در پیوند اقتصاد داخلی به اقتصادهای بین‌المللی بهترین توجیه برای نقش ژئواکونومیک آنها است. حتی، نقش مناطق آزاد در همگرایی و فعالیت‌های مشترک اقتصادی کشورهای متفاوت، می‌تواند در شکل‌گیری صلح و امنیت منطقه‌ای نیز نقش بارزی ایفا نماید و به شکل‌گیری و تأسیس همگرایی اقتصادی هم بیانجامد.

حال با توجه به بحث فوق از میان مناطق آزاد جمهوری اسلامی ایران که می‌توان برای آن نقش ژئواکونومیک در بخش فعالیت‌های تجاری - اقتصادی در نظر گرفت، منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس است که با توجه به موقعیت جغرافیایی - اقتصادی شمال غرب ایران به ویژه پیوستگی‌های ژئوپلیتیک (فرهنگی، تاریخی، قومی، زبانی، امنیتی) این حوزه با فضاها پیرامونی به ویژه ترکیه و جمهوری آذربایجان در حکم دهلیز کریدورهای ارتباطی شمال - جنوب و شرق - غرب از ظرفیت‌های بالایی برای ارتقای سطح عملکردی خود در میان مناطق پیرامونی برخوردار می‌باشد. از این رو، طبیعی است منطقه آزاد ارس بر اساس بنیان وجودی مناطق آزاد در قلب جغرافیایی این حوزه از قابلیت نقش‌آفرینی‌های ژئواکونومیک برخوردار باشد. اگر چه نقش‌آفرینی موفق هر جغرافیایی در گرو ارتباطات قوی با فضاها مجاور است که می‌توان از آنها تحت عنوان فضاها مکمل یاد کرد. در واقع چنین فضایی در راهبرد توسعه اقتصادی منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس با عنوان کشورهای هدف معرفی شده است که ترکیه از مهم‌ترین آنها است. ترکیه در موقعیت قدرت نخست اقتصادی جنوب غرب آسیا و نیز یکی از اقتصادهای پویای جهان با ظرفیت‌های تجاری - اقتصادی بالا از جمله کشورهایی است که در حوزه تأسیس و استفاده بهینه از مناطق آزاد از تجارب موفق‌تری

برخوردار است. ترکیه دارای بیست و یک منطقه آزاد است که هر یک از آنها در تجارت خارجی ترکیه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند و وجود تخصص‌های ویژه همراه با موقعیت جغرافیایی - اقتصادی خاص مناطق آزاد، نقش‌آفرینی ژئواکونومیک ویژه‌ای برای آنها در تحولات اقتصادی - سرزمینی ترکیه شکل داده است.

با توجه به این مباحث در این مقاله سعی بر آن است از حیث همکاری‌های متقابل، اهمیت ژئواکونومیک مناطق آزاد ترکیه در دورنمای آتی جهت‌گیری مناسبات تجاری - اقتصادی منطقه آزاد ارس به ویژه با تمرکز بر توان اقتصادی، موقعیت راهبردی و ژئواکونومیک ترکیه، ماهیت روابط تجاری - اقتصادی میان ترکیه و جمهوری اسلامی ایران و ظرفیت‌های مناطق آزاد ترکیه مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. به عبارتی، این مقاله در پی پاسخ به این پرسش تحقیق که در سطح کلان اهمیت ژئواکونومیک مناطق آزاد ترکیه برای منطقه آزاد ارس چیست؟

روش تحقیق این مقاله با توجه به ماهیت نظری آن، توصیفی - تحلیلی است و تمام اطلاعات و تحلیل‌های توصیفی آن پیرامون مناطق آزاد و دیگر اطلاعات جانبی لازم پیرامون بحث اصلی مقاله یعنی معرفی موقعیت راهبردی و توان اقتصادی ترکیه و در عین حال ماهیت روابط تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و ترکیه حاصل بررسی و تحلیل اطلاعات کتابخانه‌ای، اینترنتی و داده‌های آماری است.

چارچوب نظری

مفهوم مناطق آزاد

در جهان فعلی همزمان با تأثیرات روزافزون جهانی‌شدن، دولت‌ها برای تدام حیات خود مجبور هستند که در این عرصه رقابت جایی برای خود باز کرده و توان رقابتی خود را شکل دهند. از مهم‌ترین معیارهای ایجاد این توان رقابتی نقشی است که دولت‌ها به صورت کاملاً ویژه ملزم به ایفای آن در دایره تجارت جهانی هستند. حاصل این جریان و گذر از روند موجود ایجاد مناطقی در شکل و ماهیت ابزارهای اقتصادی بود که معمولاً از آنها تحت عنوان مناطق آزاد یاد می‌شود (Inan, 2007: 1).

ایجاد مناطق آزاد از مهم‌ترین راهبردهای توسعه اقتصادی است که تجارب موفق آن با دستاورد زیاد برای کشورهای در حال پیشرفت همراه بوده است (شاگری و

سلیمی، ۱۳۸۴: ۱۰۲)، مناطق آزاد، فضاهای مشخص سرزمینی در داخل مرزهای سیاسی دولت‌ها هستند که خارج از فضای محدودیت‌های قانونی به ویژه مقررات گمرکی قرار دارند (Öztürk, 2013:76). به عبارتی در این مناطق، حقوق رایج در حوزه‌های تجاری، اقتصادی، مالی و نظام اداری کشور قابل اجرا نبوده و یا از ضریب اجرایی پایینی برخوردار هستند (Özdemir, 2007:6). بنابراین ورود و خروج سرمایه به آن و جابه‌جایی نیروی کار متخصص در آن به سهولت صورت می‌گیرد و کالاهای خارجی بدون منع قانونی را به راحتی می‌توان بدون هر نوع محدودیت گمرکی از طریق آنها ترانزیت کرد یا در انبارهای آنها نگهداری و یا در کارخانه‌های مستقر در آنها تغییر شکل داد و در نهایت به کالاهای دیگر تبدیل نمود (Aksoy, 2010: 56). از این‌رو، بیشتر از این مناطق تحت عنوان مناطق فعالیت‌های تجاری، صنعتی و خدماتی یاد می‌شود (Can, 2012: 8).

کارشناسان فلسفه وجودی مناطق آزاد را تأمین کمبودهای توسعه اقتصاد ملی، بهره‌گیری از مزایا، ظرفیت‌ها و برتری‌های نسبی اقتصاد ملی، برقراری ارتباط منظم میان اقتصاد داخل و اقتصاد جهانی و ادغام اقتصاد داخل در اقتصاد جهانی، ورود به اقتصاد آزاد و بازارهای جهانی، جذب سرمایه خارجی، بسط تجارت خارجی، رونق صادرات، ایجاد فرصت‌های شغلی، ارتقای سرزمینی به ویژه توجه به نواحی محروم و رفع نابرابری‌های سرزمینی تعریف می‌کنند. بنابراین ظاهراً ایجاد مناطق آزاد در راستای گرایش‌های جهانی بوده و این راهبرد کشورهای خارج از نظام اقتصادی جهانی را قادر می‌سازد تا به تدریج با فراهم آوردن ملزومات ادغام در اقتصاد جهانی، زمینه را برای ورود به این حوزه آماده نمایند (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۷: ۶۶). شکل‌گیری این مناطق علاوه بر افزایش ضریب آمادگی اقتصادی در مواجهه با اقتصاد جهانی به نحو قابل توجهی در عمران و آبادانی به ویژه نواحی برخوردار از این مزیت مؤثر است (Polat, 2012: 32).

همچنین به کارگیری مناطق آزاد در سیاست خارجی به ویژه از نگاه کشورهای در حال توسعه از مهم‌ترین راهبردهای تسریع در جریان همگرایی اقتصادی محسوب می‌شوند (Arslan & Yapraklı, 2007:170). این مناطق در واقع دروازه تغذیه و ارتقا برای دولت‌هایی هستند که در جهان امروز با نحوه جهت‌دهی اقتصادی خود آشنا هستند (Haywood, 2004). هر چند با ایجاد مناطق آزاد، تنها تعادل در نظام جاری اداری، مالیاتی و گمرکی یک موفقیت کلان اقتصادی به شمار نمی‌رود (Kocaman, 2007:123).

اما این مناطق به‌رغم قدمت طولانی آنها در تاریخ، از دهه ۷۰ میلادی نقش و جایگاه ویژه‌ای در بخش تجارت جهانی و دنیای اقتصاد آزاد به خود اختصاص داده‌اند (Arslan & Yapraklı, 2007:169-170). این مناطق همزمان با رفع یا تخفیف در عوارض گمرکی به خاطر ایجاد تسهیل در انتقال کالا به بازارهای بین‌المللی و انعطاف تجاری برای دولت‌ها و به ویژه واحدهای اقتصادی چند ملیتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند (FIAS, 2008: 6). به گونه‌ای که دولت‌های در حال پیشرفت، بارها از این مناطق به عنوان یک سیاست تجاری در راه صنعتی‌شدن بهره گرفته‌اند. حتی، آنها با ایجاد این مناطق، تا حدی نسبت به جریان سرمایه خارجی که دارای توان اشتغال‌زایی است و کاملاً سودآور است از منافع تجارت آزاد و تجربه بیشتر بهره برده‌اند (Sugiyama, 2006: 1).

در مجموع، می‌توان انگیزه‌های اصلی ایجاد مناطق آزاد را از دیدگاه ارتقای اقتصادی در افق بلندمدت و تبعات آنها در فرایند آزادسازی مبادلات و معاملات در زمینه افزایش توان رقابت بنگاه‌های داخلی و انتقال فناوری مورد ارزیابی قرار داد. ایجاد مناطق آزاد در داخل هر کشوری در نهایت به ارتقای اقتصادی آن منتهی می‌گردد. در واقع، مناطق آزاد وسیله ارتباط با کشورهای مجاور و دریچه‌ای به بازارهای گسترده تجارت جهانی محسوب می‌شوند که ایجاد پیوندهای عمیق‌تر اقتصاد ملی با اقتصاد بین‌المللی را بر اساس ضرورت‌های فنی، بازرگانی و فرهنگی امکان‌پذیر می‌سازند. این مناطق کانال اصلی انتقال فناوری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌باشند. کشوری که اقدام به ایجاد این مناطق می‌کند با تدوین مقررات ویژه تجاری، تعریف مشوق‌های خاص و برقراری معافیت مالیاتی شرایط لازم را برای سازماندهی تولید و افزایش بهره‌وری عوامل کار و سرمایه داخلی به وجود می‌آورد و سبب ارتقاء سطح فعالیت‌های اقتصاد ملی می‌شود (Kavlak, 2012: 11).

مفهوم ژئواکونومی

رویکرد ژئواکونومیک، یعنی جهت‌دهی نبرد دولت - ملت‌ها در راستای بازشناخت خویشتن خود در وضعیت متغیر موجود و جای‌گیری مناسب آنها در نظام نوین جهانی در دل جریان جهانی‌شدن در دنیای اقتصاد و سیاست. اگر هدف از مناسبات اقتصادی فراهم آوردن بسترهای لازم کسب بالاترین سود برای افراد و شرکت‌ها در اقتصاد بازار آزاد است، مناسبات

ژئواکونومیک، رفتارهای متقابل دولت‌ها (کاملاً منسوب به هویت جغرافیایی آنها) را در حوزه بین‌الملل در بستر محور جغرافیا - اقتصاد - فناوری مورد تبیین قرار می‌دهد (İnan, 2011: 82). در ژئواکونومی، پس از ظهور دولت - ملت‌ها فعلاً آخرین حلقه از روند تکامل نگرش‌های تحلیلی و تبیین نظام بین‌الملل و تجارب سیاست خارجی محسوب می‌شود. از نظر روش‌شناسی در ژئواکونومی، اقتصاد در مقابل سیاست از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اقتصاد محور اصلی تعیین منافع حیاتی و راهبردی دولت‌ها است و در واقع، راهبردها در این بستر شکل می‌گیرد. در این بستر، اتحادها یا منازعات اقتصادی جایگزین همگرایی‌ها و یا گروه‌بندی‌های سیاسی بین دولت‌ها شده و در واقع منافع مشترک اقتصادی در ارجحیت قرار می‌گیرد (Ibid: 82).

ژئواکونومی شیوه و راهنمای تجارت است. از این لحاظ، اندازه و رشد تولید ناخالص داخلی، ترازهای تجاری، ذخایر ارزی و سرمایه‌گذاری خارجی متغیرهای مهم در ارزیابی توازن قدرت بین دولت‌ها هستند (Khanna, 2012:3). بحث ژئواکونومی، تبیین ارتباط بین سیاست اقتصادی و تحول در توان ملی و ژئوپلیتیک (تبعات ژئوپلیتیک اقتصاد) یا تبعات اقتصادی جریان‌های غالب ژئوپلیتیک و توان ملی است (Baru, 2012:2). ژئواکونومی شرح مختصری از تقاطع اقتصاد با ملاحظات سیاسی و امنیتی است. یعنی ژئواکونومی با تصویر بزرگی از قلمرو تجربی بازارها در ارتباط است (Cowen & Smith, 2009: 38). به عبارتی اگر در ژئوپلیتیک مهم‌ترین عامل قدرت دولت‌ها کنترل بر سرزمین است، ژئواکونومی از طریق کنترل بر بازارهای جهانی در پی چنین هدفی است (Ibid:42). بنابراین رسالت اصلی ژئواکونومی (تحلیل‌گر راهبردهای ملی) کنترل بر سرزمین نیست. رسالت ژئواکونومی در برتری فناوری و تجارت دولت‌ها نهفته است. در این بین دولت‌ها در تلاش هستند تا گرایش‌های غالب اقتصادی - تجاری را در راستای منافع خودشان تغییر دهند. بنابراین دولت‌ها در این مسیر به خاطر آن که رقابت تهدیدی بر علیه امنیت ملی محسوب می‌شود در مقابل رقابت اقتصادی نابرابر بین‌المللی از تمام منابع خود بهره می‌گیرند. در واقع، دولت‌ها مجبور هستند با استفاده از چنین روشی در طرح‌ریزی نظام اقتصادی خود، همراه با ایجاد و تقویت شرکت‌های ملی خود، فرصت‌ها را برای رقابتی خارجی محدود کنند (Książkowski, 2012:107).

در ارتباط با ژئواکونومی، علاوه بر جایگاه ویژه اقتصاد ملی یا راهبرد ارتقای دولت در حوزه اقتصاد، ایجاد مناطق ویژه اقتصادی فراملی، چرخه تولید جهانی، زنجیره‌های مالی

بین‌المللی، شبکه‌های تجاری برون مرزی، تقویت همگرایی اقتصادی مناطق و دولت‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به عبارتی، محور ژئواکونومی فضای بین‌المللی اقتصاد جهان است که در آن نظام‌های فرامرزی ژئواکونومی در سطوح مختلف شکل می‌گیرند (Lachininskii, 2012: 92). در واقع، ژئواکونومی پارادایم نوظهوری است که هدف آن معرفی ساختار نوینی از فضای بین‌الملل است. در این فضای نوین فعال‌ترین بازیگران - دولت‌ها - با انگیزه ارتقاء توان و دارایی‌های اقتصادی در پی ایجاد فضای ژئواکونومیک خودشان هستند. این فضا کاملاً با فضای سنتی معرف در مقوله‌های ژئوپلیتیک مبتنی بر جایگاه ویژه سرزمین در کانون منافع ملی متفاوت است. روح هستی این فضای نوین در ارتقاء تکنولوژی که ارتباط با فضای ماورای مرزها را ممکن ساخته نهفته است. در واقع، فضای ژئواکونومی معرف نظامی از تعاملات بازیگران فعال مختلف و متنوع در سرزمین دولتی معین همچون دیگر دولت‌ها است (Schottli, 2014: 1).

ژئواکونومی تحلیل راهبردهای خاص اقتصادی - به ویژه راهبرد تجاری - است که این راهبردها توسط دولت‌ها در شرایط خاص سیاسی برای پشتیبانی از اقتصاد یا بخش‌های کاملاً معینی از آن، همچون حمایت از تشکلهای اقتصادی برای حضور در بخش‌های معینی از بازار جهانی در راستای تجاری‌سازی برخی از محصولات اقتصادی به کار برده می‌شود. این وضعیت علاوه بر ایجاد توان و نفوذ بین‌المللی برای دولت‌ها، وضعیت اقتصادی و اجتماعی آنها را ارتقاء می‌دهد (Babic, 2009: 32 & Man-jung Chan, 2011:5).

در ژئواکونومی توازن قدرت تا حد زیادی در گرو استقلال راهبردی بازیگران در ارتباط با خودکفایی در دسترسی به منابع اساسی طبیعی، رهایی نسبی از وابستگی طولانی به بازارهای خارجی و کنترل بر نیروی کار فراوان، ارزان و قابل اعتماد است (Hsiung, 2013:4). منشأ پویایی ژئواکونومی را بایستی در ماهیت الگوهای ارتقاء بازارهای بین‌المللی، تحول در مراکز فعالیت تجاری، تحول در جریان‌ها و سازوکارهای مناسبات تجاری، توزیع مجدد منابع اقتصادی میان دولت‌ها و تغییر در وضعیت سنتی دولت‌ها در جهان جستجو کرد (Rozov, 2012: 14).

در کل، ژئواکونومی در ارتباط با منابع طبیعی موجود در مناطق مختلف جهان و راهبرد کنترل و بهره‌برداری از آنها، گفتمان کاملاً مهم اقتصادی در نظام اقتصاد جهانی و فعالیت شرکت‌ها و جریان پول و تجارت در فضای جهانی مطرح است و در واقع به خاطر دلایل سیاسی پشت این جریان‌ها، مفهوم ژئواکونومی در تبیین و تحلیل مناسبات اقتصادی

ملی، بین‌المللی و فراملی مورد استفاده قرار می‌گیرد و در ارتباط با تعریف این مفهوم دیدگاه‌های مشابهی وجود دارد.

یافته‌ها و داده‌های مقاله

الف) نگاه اجمالی به ظرفیت‌های جغرافیایی - اقتصادی منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس در شمال غرب جمهوری اسلامی ایران از مهم‌ترین مناطق آزاد جمهوری اسلامی ایران است که در ابتدای رسالت کارکردی خود قرار دارد و گستره عملیاتی خود را در عرصه صادرات، واردات و ترانزیت کالا و خدمات بیشتر در حوزه‌های جغرافیایی پیرامونی (قفقاز جنوبی، ترکیه و آسیای مرکزی) تمرکز داده و به خاطر موقعیت خاص جغرافیایی منطقه (پیوستگی‌های ژئوپلیتیک - فرهنگی، تاریخی، قومی، زبانی، امنیتی حوزه شمال غرب جمهوری اسلامی ایران با حوزه‌های پیرامونی و موقعیت ژئواکونومیک این حوزه به عنوان دهلیز مواصلاتی کریدورهای ارتباطی شمال - جنوب و شرق - غرب) از ظرفیت‌های بالایی برای ارتقای سطح عملکردی خود در بین مناطق پیرامونی برخوردار است.

در واقع از مهم‌ترین ظرفیت‌های ژئواکونومیک شمال غرب جمهوری اسلامی ایران و به ویژه منطقه آزاد ارس، همجواری آن با حوزه قفقاز جنوبی است که به خاطر این که این حوزه در مسیر کریدورهای ارتباطی به ویژه (تراسیکا) واقع شده، مرز تلاقی دو تمدن بزرگ اسلامی و مسیحی به شمار می‌رود، دروازه ورودی قدرت‌ها و اقتصادهای بزرگ به حوزه آسیای مرکزی محسوب می‌شود، مهم‌ترین گستره ارتباط فضایی ترکیه با آسیای مرکزی (به خاطر وجود سد ژئوپلیتیک ارمنستان) است و نیز وجود منابع درخور توجه زیرزمینی در این حوزه و دیگر مزیت‌های جغرافیایی - اقتصادی، منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس این توانایی را دارد که خالق فرصت‌های ژئواکونومیک مناسبی در سطح محلی، ملی و حتی فراملی هم باشد.

علاوه بر این، بزرگترین مزیت جغرافیایی - اقتصادی شمال غرب ایران قرار گرفتن در کانون راه‌های ارتباطی و مواصلاتی بین‌المللی است که از این حیث این حوزه تجاری - صنعتی دارای ظرفیت خوب نقش‌آفرینی تحت عنوان پل ارتباطی و حلقه اتصال اقتصاد داخل با محیط پیرامونی - بین‌المللی و نیز حلقه اتصال و کانون رقابت و شکوفایی اقتصادهای

پیرامونی - بین‌المللی و به تبع آن اقتصاد داخلی است. به عبارتی، این حوزه دارای ظرفیت تبدیل به کانون رقابت بین اقتصادهای غرب - شرق و شمال - جنوب اوراسیای مرکزی و به تعبیری کانون همگرایی اقتصادی در دل فضای پیرامونی است. علاوه بر این، شمال غرب ایران به لحاظ ظرفیت‌های اقتصادی محیطی، حوزه‌ای کاملاً غنی است که این ویژگی می‌تواند تا حد قابل توجهی بسترهای لازم برای توسعه سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد ارس را فراهم آورد. همچنین، این حوزه به خاطر زیرساخت‌های تجاری، تفریحی و موقعیت ویژه جغرافیایی در بین دولت‌های پیرامونی با نیازهایی متفاوت و در عین حال کاملاً تخصصی، از ظرفیت خوبی حتی برای برقراری تعاملات متقابل با مناطق آزاد پیرامونی خارجی و بالاخص دیگر مناطق آزاد ایران برخوردار است، حتی، این منطقه می‌تواند همزمان با برقراری ارتباط با دیگر مناطق آزاد ایران، پل ارتباطی آنها با بازارهای اقتصادی و بین‌المللی پیرامونی خود هم باشد.

همچنین به خاطر پیوستگی‌های فضایی - فرهنگی حوزه شمال غرب ایران با بخش گسترده‌ای از جغرافیای پیرامونی ماورای مرزهای سیاسی ایران (قفقاز جنوبی، آناتولی و حتی آسیای مرکزی)، این موقعیت با اهمیت ویژه ژئوپلیتیک، همزمان با تقویت توان نفوذ و حضور منطقه ارس در فضاهای پیرامونی بیرونی، حتی قادر است این حوزه را به حلقه ارتباط میان مناطق مذکور تبدیل کند. در واقع با توجه به تبادلات فرهنگی در بین حوزه‌های پیرامونی منطقه، بالفعل شدن چنین ظرفیتی می‌تواند به لحاظ ژئواکونومیک زمینه‌ساز نوعی همگرایی منطقه‌ای هم باشد. به گونه‌ای که در این بین، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از این موقعیت استفاده کرده و با استفاده از ظرفیت‌های جغرافیایی - اقتصادی منطقه و به تبع آن، برقراری پیوندهای اقتصادی و فرهنگی بر محور تعاملات بین‌المللی منطقه آزاد ارس نفوذ قابل توجهی در مناطق پیرامونی به ویژه حوزه قفقاز جنوبی به دست آورد و با تلاش برای تعمیق و تقویت چنین پیوندهایی، نوعی حس اطمینان و خاطر جمع‌ی هم در میان دولت‌های منطقه شکل دهد (ولیکلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۸۲ - ۴۷۵).

در مجموع به رغم آنچه که بحث شد، منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس با وجود برخوردار بودن از ظرفیت‌های خوب جغرافیایی - اقتصادی، هنوز به لحاظ کارکردی در حوزه مبادلات تجاری همچون دیگر مناطق آزاد ایران از نقش‌آفرینی بالایی برخوردار نیست که ظاهراً بزرگترین دلیل این امر عدم به کارگیری یا به کارگیری ضعیف فلسفه وجودی مناطق

آزاد در ایران است و این موضوع مناطق آزاد ایران را به لحاظ کارکردی با کاستی‌های مختلفی روبرو ساخته است.

ب) موقعیت ژئواکونومیک ترکیه و ظرفیت‌های جغرافیایی - اقتصادی موجود در مناطق آزاد آن

اهمیت راهبردی و ژئواکونومیک ترکیه در منطقه

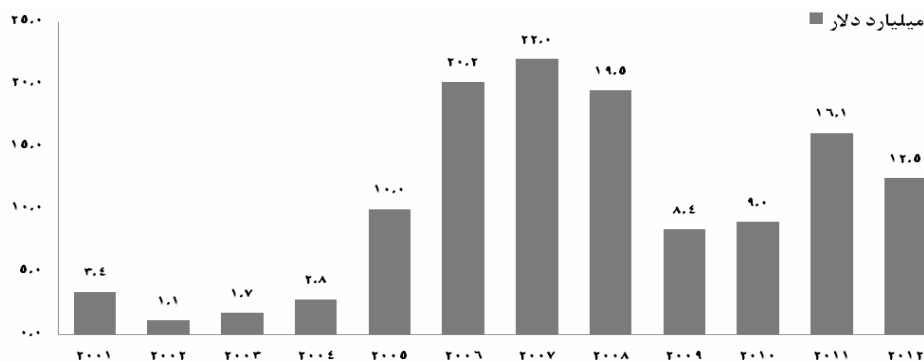
ترکیه از نظر تعداد جمعیت شانزدهمین، از نظر وسعت سی و دومین و از نظر توان اقتصادی شانزدهمین قدرت اقتصادی دنیا محسوب می‌شود. ترکیه به لحاظ موقعیت راهبردی در مجاورت شمالی خاورمیانه و حوزه دریای خزر (بزرگترین حوزه‌های نفتی دنیا)، حوزه دریای مدیترانه با موقعیت ویژه در تقاطع راه‌های مواصلاتی دریایی، دروازه ارتباطی اروپا با آسیا، حوزه دریای سیاه و تنگه‌های ارتباطی آن، حوزه راهبردی بالکان، حوزه ژئواستراتژیک قفقاز جنوبی که علاوه بر منازعات قومیتی - سرزمینی از نظر منابع طبیعی، منطقه‌ای غنی محسوب می‌شود، قرار دارد.

این کشور علاوه بر موقعیت کاملاً راهبردی خود در محل تقاطع اوراسیا همراه با آفریقا در عین حال سرزمینی با هویت اروپایی، آسیایی، بالکانی، قفقازی، خاورمیانه‌ای، مدیترانه‌ای و از جوامع پیرامونی دریای سیاه است. به همین دلیل، شخصیت ویژه‌ای در هویت جغرافیایی ترکیه قابل درک است که خط‌مشی اصلی سیاست خارجی ترکیه از آن نشأت می‌گیرد. به عبارتی طبق تجارب سیاسی و تجاری ترک‌ها در ترکیه درک از ژئوپلیتیک و حتی ژئواکونومی تا حد زیادی تابع نوع تعریف راهبردی از هویت ملی در بستر هویت جغرافیایی است. در عین حال، از دیگر ویژگی‌های موقعیت راهبردی ترکیه می‌توان به ساختار حکومتی نسبتاً دموکراتیک و نظام اقتصادی بازار آزاد آن اشاره کرد. همچنین، دیپلماسی سیاسی، اقتصادی و حتی فرهنگی نوین ترک‌ها به ویژه در حوزه جغرافیایی پیرامونی از دیگر عوامل مهمی هستند که در حال حاضر خالق منزلت راهبردی ویژه‌ای برای ترکیه هستند و این موضوع، شخصیت تازه‌ای از ترکیه در نقشه سیاسی و اقتصادی جهان ترسیم نموده است.

ظرفیت‌های اقتصادی ترکیه

اقتصاد پویای ترکیه ترکیب پیچیده‌ای از صنعت مدرن و بازرگانی به همراه بخش کشاورزی است که هنوز حدود ۳۰٪ از اشتغال ترکیه را شامل می‌شود. امروزه اقتصاد ترکیه تا حد زیادی اقتصاد توسعه یافته‌ای محسوب می‌شود. ترکیه در زمینه تولید محصولات کشاورزی، منسوجات، وسایل نقلیه موتوری، کشتی‌ها و دیگر تجهیزات حمل و نقل، مصالح ساختمانی، لوازم الکترونیک و خانگی در میان تولید کنندگان پیشرو جهان جای دارد. اقتصاد ترکیه از یک بخش خصوصی بسیار قوی برخوردار است که به سرعت در حال رشد است. اما، هنوز هم دولت نقش عمده‌ای در صنعت، بانکداری، حمل و نقل و ارتباطات ایفا می‌کند که این نقش با ادامه برنامه خصوصی‌سازی در ترکیه در حال تضعیف است. بزرگترین بخش صنعت ترکیه نساجی و پوشاک است که یک سوم از اشتغال صنعتی این کشور را در بر می‌گیرد. همچنین، یکی از بخش‌های بسیار موفق در اقتصاد ترکیه جذب سرمایه خارجی است که در این زمینه ذخیره سرمایه‌گذاری خارجی ترکیه در سال ۲۰۱۱ از ۱۰۲ میلیارد دلار بالاتر رفت (World factbook, 2012). در این زمینه در حال حاضر، طبق اعلام وزارت اقتصاد ترکیه حدود ۳۴/۵ هزار شرکت خارجی در این کشور مشغول فعالیت هستند (Republic of Turkey Ministry of Economy, 2012) که در نوع خود رقم بالایی محسوب می‌شود.

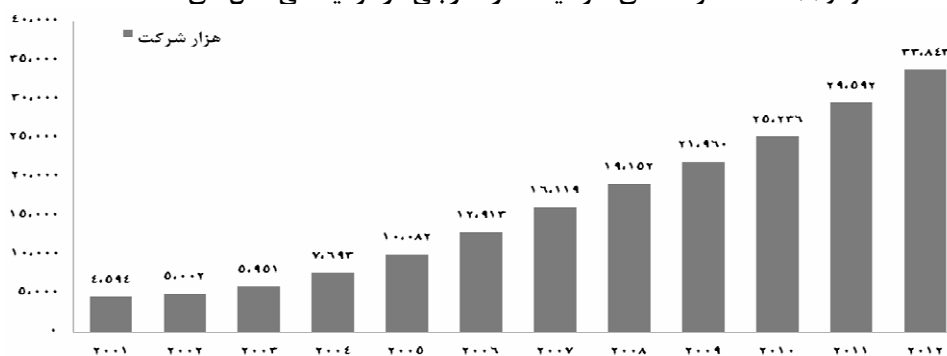
میزان سرمایه خارجی وارد شده به ترکیه طی سال‌های ۲۰۰۱ - ۲۰۱۲

Source: Republic of Turkey Ministry of Economy, 2013.

ترکیه به لحاظ برابری قدرت خرید تولید ناخالص ملی هفدهمین اقتصاد بزرگ جهان است (World bank, 2010: 1)، این کشور از اعضای مؤسس سازمان توسعه و همکاری اقتصادی (۱۹۶۱) است و از سال ۱۹۹۹ یکی از اقتصادهای بزرگ (جی ۲۰) دنیا محسوب می‌شود. همچنین، ترکیه از ۳۱ دسامبر ۱۹۹۵ بخشی از اتحادیه گمرک اتحادیه اروپا به شمار می‌رود. سازمان سیا ترکیه را در رده کشورهای توسعه یافته دسته‌بندی کرده است (World factbook, 2010). اقتصاددانان اغلب ترکیه را به‌عنوان کشور تازه صنعتی شده طبقه‌بندی می‌کنند (Waugh, 2000: 563, Mankiw, 2007: 576-9). در عین حال، مریل لینچ، بانک جهانی و هفته نامه اکونومیست از ترکیه به‌عنوان اقتصاد بازار نو ظهور نام می‌برند (Economist, 2009 & World bank, 2010).

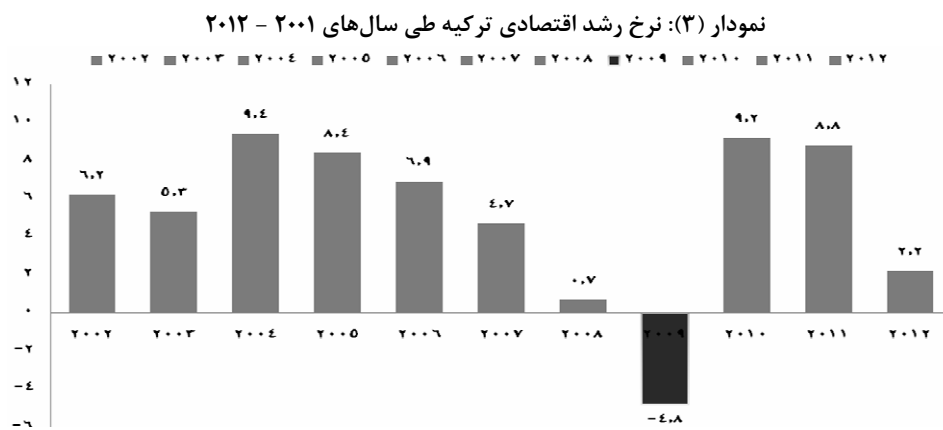
نمودار (۲): تعداد شرکت‌های سرمایه‌گذار خارجی در ترکیه طی سال‌های ۲۰۰۱

Source: Republic of Turkey Ministry of Economy, 2013.

مانند بسیاری از اقتصادهای دنیا، اقتصاد ترکیه نیز در سال‌های اخیر از تبعات بحران مالی جهانی در امان نبوده است؛ در این بین، اگرچه بسیاری از تحلیل‌گران مسائل اقتصادی از معضل کسری بودجه با عنوان درد مزمن اقتصاد نوظهور نام می‌برند، اما بازار بورس ترکیه در سال‌های اخیر رکوردهای بالایی از خود در بین دیگر اقتصادهای پویای جهان به ثبت رسانده است (Economist, 2010). در این زمینه، اقتصاددان‌ها خاطر نشان می‌کنند: ترکیه به طرق مختلف در مقایسه با دیگر اقتصادهای نو ظهور جهان خود را با بحران مالی بهتر وفق داده است. اقتصاد ترکیه برخلاف رکود ۱۴/۷٪ - در مارس ۲۰۰۹ که تحت تأثیر بحران مالی جهانی اتفاق افتاد و در تاریخ اخیر اقتصاد ترکیه بی‌سابقه است، توانست با بالاترین میزان رشد اقتصادی در سال ۲۰۱۰ رکورد جدیدی در تاریخ اقتصاد ترکیه به ثبت برساند.

از مارس ۲۰۰۷، ترکیه بزرگترین تولید کننده فندق، گیلاس، انجیر، برگه زردآلو، به و انار در جهان است؛ این کشور در تولید هندوانه، خیار و نخود در رتبه دوم جهان؛ گوجه فرنگی، بادمجان، فلفل سبز، عدس و پسته سوم، پیاز و زیتون چهارم؛ چغندر قند پنجم؛ تنباکو، چای و سیب ششم؛ پنبه و جو هفتم؛ بادام هشتم؛ گندم، چاودار و گریپ فروت نهم، و تولید لیمو در رتبه دهم جهان جای دارد (Ntvmsnbc, 2008).

Source: Republic of Turkey Ministry of Economy, 2013.

صنایع الکترونیکی وستل^۱ ترکیه بزرگترین تولید کننده تلویزیون در اروپا است و یک چهارم تلویزیون‌های خریداری شده توسط مشتریان اروپایی توسط وستل تولید می‌شوند (Istanbul Chamber of Commerce, 2008). مجموع تلویزیون‌های تولیدی وستل و بکو^۲ در ترکیه بیش از نیمی از تلویزیون‌های تولیدی اروپا است (Boulden, 2008). در این زمینه، دیگر شرکت ترکیه یعنی پروفیلو - تلرا^۳ نیز سومین تولید کننده بزرگ تلویزیون در سطح اروپا می‌باشد (Findarticles, 2005). بر همین اساس، سهم ترکیه در فروش محصول تلویزیون در اروپا از ۵٪ در سال ۱۹۹۵ به ۴۵٪ در سال ۲۰۰۵ رسیده است. در این مدت سهم ترکیه از بازار دستگاه‌های دیجیتالی در اروپا از ۳٪ به ۱۵٪ رسیده و لوازم خانگی تولید ترکیه ۱۸٪ بازارهای اروپا را به تسخیر خود درآورده است. همچنین، صنایع اتومبیل‌سازی ترکیه در سال ۲۰۰۶ با تولید ۱۰۲۴۹۸۷ دستگاه خودرو، پس از آلمان، فرانسه، اسپانیا،

^۱. Vestel Elektronik San

^۲. Beko Elektronik A. Ş.

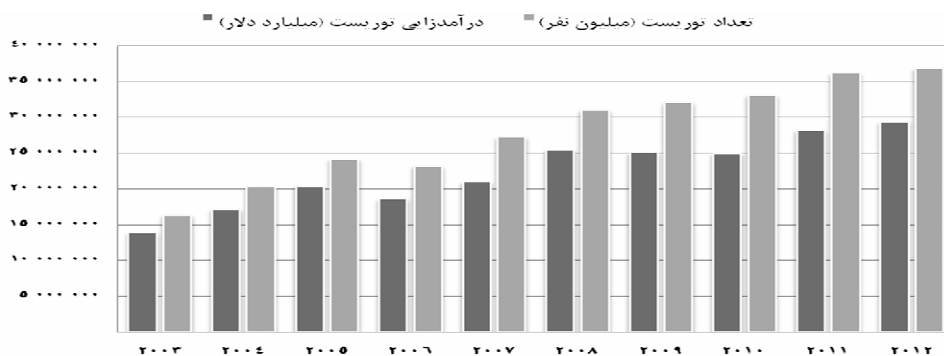
^۳. Profila Telra Elektronik Sanayi

انگلیس، روسیه و ایتالیا در رده هفتم اروپا جای گرفت (Oica, 2005-2006). در عین حال، ترکیه در سال ۲۰۰۸ با تولید ۱،۱۴۷،۱۱۰ وسایل نقلیه موتوری، به‌عنوان ششمین تولید کننده بزرگ در سطح اروپا (بعد از انگلستان و بالاتر از ایتالیا) و پانزدهمین تولید کننده بزرگ در سطح جهان شناخته شد (Ulasimonline, 2009).

ترکیه یکی از کشورهای پیشرو جهان در زمینه کشتی‌سازی است؛ صنایع کشتی‌سازی ترکیه در سال ۲۰۰۷ از نظر تعداد کشتی‌های سفارشی رتبه چهارم جهان را (پس از چین، کره جنوبی و ژاپن) و به لحاظ تعداد کشتی‌های سفارشی بزرگ رتبه چهارم جهان (پس از ایتالیا، آمریکا و کانادا) را به خود اختصاص داد (Yilmaz, 2010: 3). بخش پیمانکاری و ساخت و ساز ترکیه نیز از فعال‌ترین و پویاترین پیمانکاران جهان است. در سال ۲۰۰۹ در مجموع ۳۳ شرکت پیمانکاری از ترکیه در فهرست بهترین‌های مهندسی عمران جهان جای گرفت. در آن سال ترکیه از این لحاظ بعد از چین در رتبه دوم جهان قرار داشت (Hurriyetdailynews, 2010; Enr.construction, 2010).

گردشگری یکی دیگر از فعال‌ترین بخش‌های اقتصاد ترکیه است که به سرعت رشد می‌کند. بر اساس آمار موسسه گردشگری TUI^۱ و توماس کوک^۲ از ۱۰۰ هتل برتر جهان ۱۱ تا در ترکیه قرار دارد (Todayszaman, 2008). همچنین، طبق آمارهای نمودار ش (۴): در سال ۲۰۱۲ سهم ترکها از صنعت گردشگری جهان به بیش از ۲۹ میلیارد دلار رسید که این میزان حاصل ورود و خروج حدود ۳۷ میلیون نفر گردشگر است.

نمودار (۴): تعداد توریست‌های ورودی به ترکیه و درآمدزایی آن در اقتصاد ترکیه

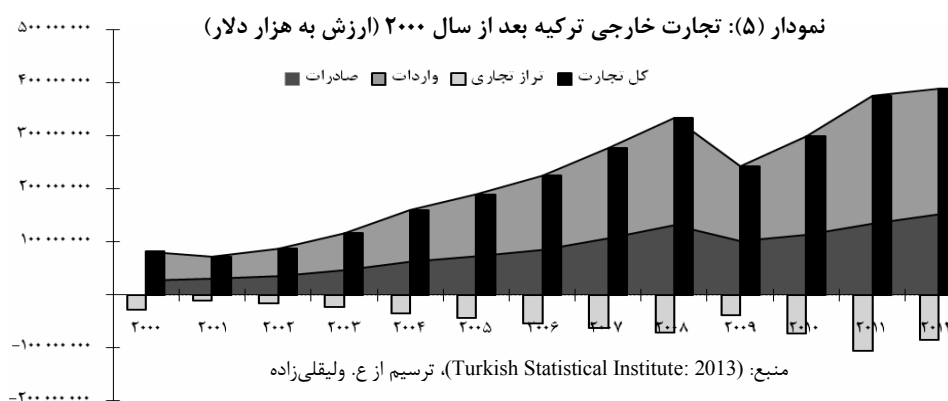
Source: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2013.

^۱ . BRITISH-based Leading Tourism Operator

^۲ . Thomas Cook

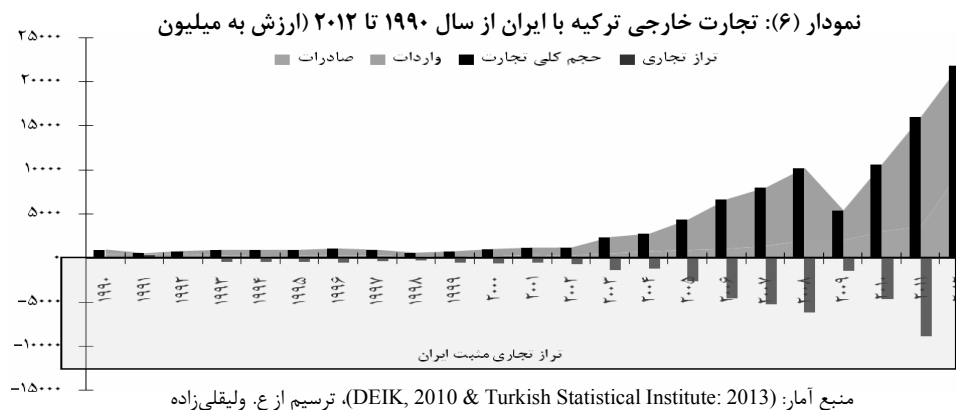
روابط تجاری - اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه

دولت ترکیه در سال ۱۹۸۰ با عبور از راهبرد جایگزینی واردات، راهبرد توسعه اقتصادی بر محور صادرات را برگزید. اتخاذ این راهبرد ترکیه را به یکی از مراکز مهم تجاری در منطقه تبدیل کرد؛ به طوری که در سال ۲۰۱۲ ارزش تجارت خارجی ترکیه از مرز ۳۸۹ میلیارد دلار فراتر رفت که از این میزان حدود ۱۵۲ میلیارد دلار مربوط به صادرات و ۲۳۶ میلیارد دلار مربوط به واردات ترکیه بود.

در این زمینه در سال‌های اخیر، تجارت خارجی ترکیه همواره از روند صعودی خوبی برخوردار بوده است. به گونه‌ای که در سال‌های اخیر می‌توان این سیر صعودی را در تجارت خارجی ترکیه با جمهوری اسلامی ایران را مشاهده کرد. در واقع، مجموعه تحولات داخل ایران و ترکیه و تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی سبب گردیده است که روابط متقابل در سال‌های اخیر به سطح اعتماد دوجانبه ارتقاء یابد. اگرچه، تا رسیدن به نقطه مطلوب فاصله زیادی باید طی شود. یکی از مهم‌ترین ابزارهای رسیدن به این هدف اجرای اصول احترام متقابل و اعتمادسازی در روابط دوجانبه بوده است. همچنین، همکاری‌های امنیتی مثبت در سطوح مختلف نیز در این روند با تاثیرات اساسی همراه بوده است. مناسبات ایران و ترکیه غیر از کمیسیون مشترک امنیتی که مسائل مرزی را تنظیم می‌کند از طریق کمیسیون حمل و نقل، کمیسیون مشترک اقتصادی، کمیسیون عالی در سطح وزرا هدایت و پی‌گیری می‌شود. بر این اساس، روابط اقتصادی طرفین خصوصاً در سال‌های اخیر با رشد چشم‌گیری روبه‌رو بوده است.

بر اساس داده‌های مرکز آمار دولتی ترکیه حجم مبادلات طرفین در سال ۲۰۰۸ برای نخستین بار از مرز ۱۰ میلیارد دلار فراتر رفت. ایران دومین تأمین کننده نفت و گاز ترکیه است و با توجه به جایگاه و سهم ایران در زمینه ذخایر انرژی جهان، همسایگی و نیازهای متقابل و ماهیت روابط طرفین، یکی از موضوعات اساسی همکاری متقابل موضوع انرژی است. علاوه بر این، در حال حاضر، شرکت‌های ترک در ایران به لحاظ سرمایه‌گذاری دومین رتبه را دارند و رویکرد ایران به بازسازی اقتصادی و توسعه صادرات غیرنفتی، فرصت‌های مناسبی برای شرکت‌های ترکیه در کشور ایران ایجاد کرده است (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۸۸: ۶۷). از دید صنعتگران و پیشه‌وران ترک، بازار ایران جاذبه‌های خاص خود را به همراه دارد. در این زمینه، حضور ضعیف شرکت‌های رقیب اروپایی در بازار ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (T.C. T. B. T. M., 2007:43). ایران برای صنعتگران و پیشه‌وران ترک علاوه بر مجاورت جغرافیایی و تشابهات فرهنگی، یک بازار ۷۵ میلیونی محسوب می‌شود که از تراکم رقابتی پایین‌تری برخوردار است. علاوه بر این، ایران با توجه به موقعیت راهبردی آن در مسیر صادرات به آسیای مرکزی از مزیت‌های خوبی برای شرکت‌های ترک بهره می‌برد (T. T. M., 2009: 18).

همچنان که پیش از این نیز اشاره شد، حجم مبادلات تجاری بین ترکیه و جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۰۸ برای نخستین بار از مرز ۱۰ میلیارد دلار فراتر رفت که این میزان در سال ۲۰۱۱ به بیش از ۱۶ میلیارد دلار رسید و در پایان سال ۲۰۱۲ تا حدود ۲۲ میلیارد دلار افزایش یافت که این میزان در بخش مناسبات تجاری - اقتصادی طرفین رقم نادری است. اگر چه در خصوص ارتقاء کمی و کیفی این مناسبات به ویژه در سال‌های اخیر تحلیل‌های

مختلفی به ویژه در ارتباط با تحریم‌های اقتصادی ایران مطرح است، اما بایستی به این موضوع اذعان کرد که ارتقاء سطح مناسبات اقتصادی طرفین تا این حد (رشد ۲۰ برابری در طی ۱۰ سال) تنها دال بر وجود ظرفیت‌های عمیق همکاری متقابل در بخش تجاری - اقتصادی است و این موضوع کاملاً مستلزم وجود ابزارهایی راهبردی برای بهره‌برداری طرفین از چنین ظرفیت عمیق است که در این زمینه می‌توان به وجود مناطق آزاد فعال در هر دو کشور اشاره کرد.

مناطق آزاد ترکیه و ظرفیت‌های آنها

مناطق آزاد به عنوان مکان‌های ویژه‌ای در داخل کشور، اما با اعتقاد به اینکه در خارج از قلمرو گمرکی قرار دارند تعریف می‌شوند. در این مناطق، آیین‌نامه‌های قانونی ویژه‌ای در ارتباط با تجارت خارجی به اجرا در می‌آیند که در حوزه‌های مالی و اقتصادی دیگر به چشم نمی‌خورند و یا به صورت خیلی ضعیف کاربرد دارند. در مناطق آزاد، شرایط تجاری کاملاً مناسبی برای توسعه حجم تجارت و صادرات برخی از فعالیت‌های صنعتی و بازرگانی نسبت به دیگر بخش‌های کشور ارائه می‌شود.

تلاش‌ها برای تأسیس مناطق آزاد در ترکیه به سال‌های نخست شکل‌گیری جمهوری ترکیه بر می‌گردد؛ در آن زمان قوانین متعددی در ارتباط با تأسیس مناطق آزاد در ترکیه به تصویب رسید که این قوانین به دلایلی به ویژه برای آن زمان کاربردی نبودند. اما، با تصمیم دولت ترکیه در ۲۴ ژانویه ۱۹۸۰ برای لغو سیاست‌های جایگزینی واردات و تشویق به سوی آزاد سازی، اقتصاد رونق گرفت و بدین ترتیب موضوع مناطق آزاد نیز در بین دیگر سیاست‌های لیبرال سازی در دستور کار قرار گرفت. در این زمینه، اولین اقدام مثبت با صدور «پروانه تأسیس مناطق آزاد» در سال ۱۹۸۴ حاصل شد که طرح اجرایی آن به تصمیم هیأت وزیران در مورخ ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۳ به شماره ۸۳/۷۰۷۷ بر می‌گردد. البته، مطالعات پایه و قانون شماره ۳۲۱۸ مناطق آزاد در ترکیه از ۱۵ ژوئن ۱۹۸۵ اجرایی شده است (İGEME, 2008:2).

اولین منطقه آزاد در ترکیه در سال ۱۹۸۷ در مرسین^۱ و آنتالیا^۲ تأسیس شد. به دنبال آن، مناطق آزاد اژه^۳ و فرودگاه آتاتورک^۴ استانبول در سال ۱۹۹۰ به بهره‌برداری رسید. در

---

^۱ . Mersin Free Zone

^۲ . Antalya Free Zone

^۳ . Aegean Free Zone

^۴ . Ataturk Free Zone

سال ۲۰۰۷، نیز با تأسیس منطقه آزاد جاده ابریشم ساکاریا^۱ تعداد مناطق آزاد ترکیه به ۲۱ مورد رسیده است. در قانون مناطق آزاد ترکیه، هدف اصلی از تأسیس و به کارگیری مناطق آزاد: افزایش صادرات در جهت سرمایه‌گذاری و تولید در ترکیه، تسریع در روند ورود سرمایه و فناوری خارجی، کسب سود از تجارت به سبک منظم اقتصادی و افزایش بهره‌وری از منابع مالی خارجی و ظرفیت‌های تجاری ذکر شده است. از زمان تصویب قانون مناطق آزاد در ترکیه مناطق آزاد زیر به بهره‌برداری رسیده‌اند:

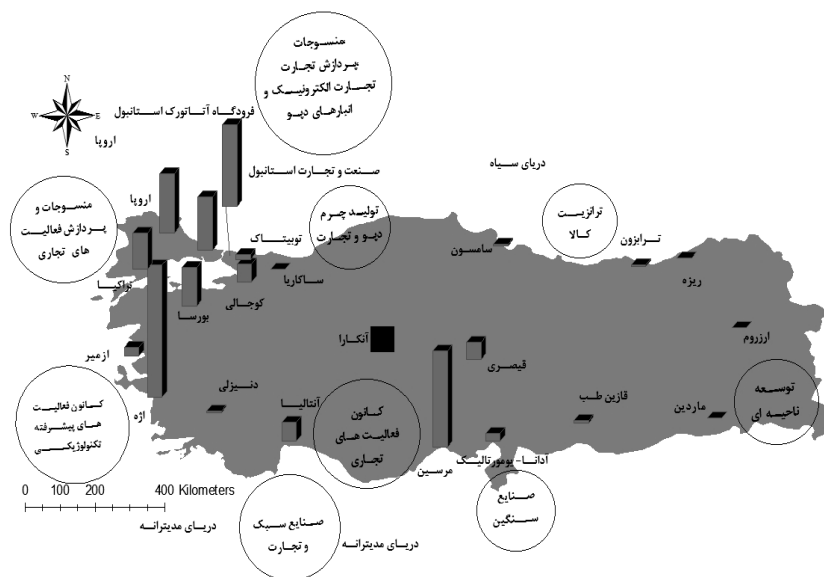
مرسین (۱۹۸۷)، آنتالیا (۱۹۸۷) و آدانا- یومورتالیک (۱۹۹۹) در ساحل دریای مدیترانه
اژه (زمیر-۱۹۹۰)، دنیزلی (۲۰۰۱) و چرم ازمیر (۱۹۹۸) در منطقه اژه
فرودگاه آتاتورک استانبول (۱۹۹۰) چرم و صنعت استانبول (۱۹۹۵) استانبول - تراکیا (۱۹۹۸) در استانبول
تراپزون (۱۹۹۲)، ریزه (۱۹۹۸) و سامسون (۱۹۹۸) در ساحل دریای سیاه
ماردین (۱۹۹۵) و گازیانتب (۱۹۹۹) در جنوب شرق آناتولی
دوغو آنادولو (آناتولی شرقی)، (ارزروم- ۱۹۹۵) در بخش شرقی ترکیه
منطقه آزاد اروپا (۱۹۹۹) در بخش اروپایی ترکیه
مناطق آزاد بورسا (۲۰۰۱) کوجالی (۲۰۰۱)، توبیتاک- مرمه (مرکز تحقیقات مرمه) (۲۰۰۲) و جاده ابریشم ساکاریا (۲۰۰۷) در منطقه مرمه
منطقه آزاد قیصری (۱۹۹۸) در مرکز آناتولی

در مناطق آزاد ترکیه، فعالیت‌های متعدد صنعتی، دپوسازی، بسته‌بندی و تجاری قابل اجرا هستند. علاوه بر دسترسی آسان به فضای اشتغال، کارگاه‌ها و انبارهای دپو، صاحبان سرمایه به صورت اجاره‌ای و با شرایط قابل توجهی در تدارک مقدمات فعالیت‌های خود آزاد هستند. همچنین، شرکت‌های ترک و خارجی می‌توانند در بخش‌های مختلفی به فعالیت بپردازند. مناطق آزاد ترکیه مشوق‌های جذابی از جمله قابلیت برگشت ۱۰۰٪ سرمایه و ۱۰۰٪ مالکیت خارجی را در اختیار سرمایه‌گذاران خارجی قرار می‌دهند و در این زمینه بین شرکت‌های داخلی و خارجی، برحسب مزایای ارائه شده از جانب مناطق آزاد ترکیه، هیچ تمایزی وجود ندارد (Ibid: 2).

تخصص در مناطق آزاد ترکیه بر حسب نیازهای اقتصاد محلی و موقعیت جغرافیایی آنها است (Köksal, 1998: 7). به عنوان نمونه، منطقه آزاد آنتالیا با وجود تجارب پیشین

^۱ . Sakarya Silkroad Free Zone

خود در زمینه تجارت و صنایع سبک توسعه داده شده است (Tuncer, 1982: 50). در مناطق آزاد آناتولیا و مرسین^۱ فعالیت‌های تجاری و در منطقه آزاد اژه فعالیت‌های تولیدی تحت آموزش‌های پیشرفته جای گرفته‌اند. منطقه آزاد استانبول - تراکیا^۲ در زمینه منسوجات و برای فعالیت‌های تجاری پیمانکاری طراحی شده است. منطقه آزاد فرودگاه آتاتورک استانبول در زمینه منسوجات، پیمانکاری، تجارت الکترونیک و دپوی کالا مشغول به فعالیت است. منطقه آزاد چرم استانبول یک منطقه آزاد تجاری متعلق به بخش خصوصی است که برای تولید چرم، دپو و تجارت شکل گرفته است. منطقه آزاد آدانا - یومورتالیک^۳ برای فعالیت‌های مربوط به صنایع سنگین شکل گرفته است. منطقه آزاد ترابزون، با توجه به نقش‌آفرینی آن به مانند یک بندر آزاد در جهت حمل و نقل کالاهای ترانزیتی استفاده می‌شود. مناطق آزاد ارزروم و ماردین^۴ نیز به عنوان مدلی برای توسعه منطقه‌ای در جهت توسعه منطقه جنوب شرق آناتولی احداث شده‌اند (Çardak, 2002: 36).

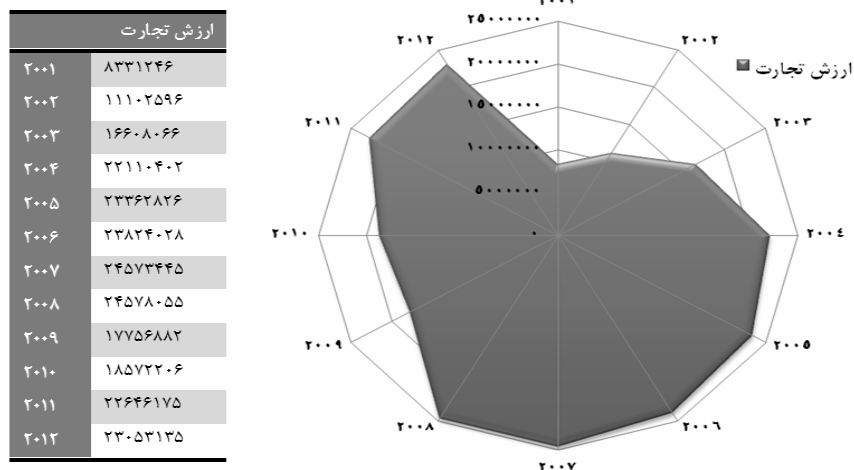

نقشه (۳): توزیع جغرافیایی مناطق آزاد ترکیه همراه با تخصص ویژه و سهم هر کدام در تجارت خارجی ترکیه (۲۰۱۲) - ترسیم از ع. ولیقلی‌زاده

1. Mersin Free Zone
2. İstanbul Thrace Free Zone
3. Adana Yumurtalık Free Zone
4. Erzurum Free Zone & Mardin Free Zone

در حال حاضر با وجود اینکه هنوز دو دهه از زمان احداث بسیاری از مناطق آزاد ترکیه نمی‌گذرد، اما موفقیت چشم‌گیری در فعالیت مناطق آزاد این کشور مشاهده می‌شود. طبق آمار موجود، با توجه به تخصص‌های ویژه و به تبع آن وجود ظرفیت بالا در مناطق آزاد ترکیه، اگر چه مجموع کل تجارت مناطق آزاد ترکیه در سال‌های اخیر با افت و خیز نسبی همراه بوده است، با این حال باز ثبت رقم ۲۴/۵ میلیارد دلار در حوزه تجارت مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۰۸ رقم قابل توجهی محسوب می‌شود. در این بین، طبق آمار موجود در سال ۲۰۰۹ همزمان با تشدید بحران اقتصادی جهانی، تجارت خارجی در مناطق آزاد ترکیه با افت چشم‌گیری همراه بوده است؛ اما، برخلاف افت ۲۷/۷۵٪ تجارت کل مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۰۹، بعد از آن با وجود تداوم روزافزون مشکلات بحران اقتصادی در بسیاری از اقتصادهای بزرگ اروپا، کل تجارت مناطق آزاد ترکیه مجدداً به روند صعودی خود بازگشت و در سال ۲۰۱۲ این میزان به بالای ۲۳ میلیارد دلار رسید.

نمودار (۷): تجارت کلی مناطق آزاد ترکیه در سال‌های مختلف (ارزش به هزار دلار)

Source: Republic of Turkey Ministry of Economy, 2013

طبق این آمار، در سال ۲۰۱۲، بخش صنعت با ۲۲ میلیارد دلار به میزان ۹۵/۸٪، بخش کشاورزی با ۹۰۶ میلیون دلار به میزان ۳/۹٪ و بخش معدن با ۵۴ میلیون دلار به میزان ۰/۲٪ به ترتیب بالاترین سهم را در میزان درآمد تجاری مناطق آزاد ترکیه داشته‌اند. در سال مذکور از مجموع ۲۳ میلیارد دلار کل تجارت مناطق آزاد ترکیه، ۱۰/۲ میلیارد دلار

مربوط به واردات و ۱۲/۸ میلیارد دلار مربوط به بخش صادرات است که از این میزان در مجموع بلحاظ توزیع جغرافیایی و منطقه‌ای ۳۷٪ مختص مبادلات تجاری مناطق آزاد ترکیه با کشورهای اروپایی، ۳۷/۸٪ با بازارهای داخل ترکیه، ۴/۸٪ با کشورهای مستقل مشترک المنافع، ۹/۲٪ با کشورهای شمال آفریقا و خاورمیانه و ۱۱٪ نیز با سایر شرکای تجاری ترکیه است. ر سال ۲۰۱۲، مناطق آزاد اژه با ۵/۲۲ میلیارد، مرسین با ۳/۸ میلیارد، صنعتی - تجاری استانبول با ۳/۲ میلیارد، منطقه آزاد اروپا با ۲/۲ میلیارد و فرودگاه آتاتورک استانبول با ۲/۱ میلیارد دلار تجارت به ترتیب بلحاظ درآمدزایی اقتصادی در رأس مناطق آزاد ترکیه قرار داشتند. علاوه بر آنچه که ذکر شد، طبق آخرین منابع آماری متعلق به وزارت اقتصاد ترکیه، در حال حاضر بالای ۵۶۰۰۰ نفر در مناطق آزاد ترکیه در تخصص‌های مختلف مشغول فعالیت هستند که از این میزان منطقه آزاد اژه با ۱۹۹۷۰ نفر، بورسا با ۸۰۴۱ نفر و مرسین با ۷۸۲۹ نفر مشغول به فعالیت به ترتیب در رتبه‌های نخست قرار دارند.

تحلیل اهمیت ژئواکونومیک مناطق آزاد ترکیه برای منطقه آزاد ارس

در دنیای امروز، وقتی معادلات ژئوپلیتیک و قدرت بین دولت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد، وجهه اصلی سیاست جغرافیایی در عرصه رقابت بین دولت‌ها، با نقش‌آفرینی غالب عامل اقتصاد و تجارت آزاد تعریف می‌شود که از آن با عنوان ژئواکونومی یاد می‌شود. در دنیای ژئواکونومی و معادلات ژئواکونومیک قدرت‌ها، برتری با کشورهایی است که از تمام ظرفیت‌های جغرافیایی سرزمین خود برای توسعه و انبساط حوزه فضایی فعالیت‌های تجاری - اقتصادی استفاده بهینه نمایند. در این راستا، در دنیای رقابت‌های کنونی می‌توان از مناطق آزاد، با توجه به فلسفه وجودی و کارکردی آنها به‌عنوان قلب‌های زنده و پویای اقتصاد ملی - منطقه‌ای - جهانی و نیز از روابط بین آنها به‌عنوان شریان‌های اصلی اقتصاد ملی - منطقه‌ای - جهانی نام برد.

در حال حاضر، ترکیه به‌عنوان قدرت نخست اقتصادی جنوب غرب آسیا و نیز یکی از اقتصادهای پویای جهان با ظرفیت‌های تجاری - اقتصادی بسیار بالا از جمله کشورهایی است که در زمینه احداث و استفاده بهینه از مناطق آزاد از تجارب موفق‌تری برخوردار است. ترکیه دارای بیست و یک منطقه آزاد است که هر کدام از این مناطق در امر تجارت خارجی این کشور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. موفقیت مناطق آزاد ترکیه در رسالت آنها به قدری است که مردم این کشور از مناطق آزاد ترکیه به‌عنوان موتورهای محرکه اقتصاد و

تجارت ترکیه نام می‌برند. از طرفی نیز، تخصص‌های ویژه مناطق آزاد ترکیه متناسب با نیازهای اقتصاد محلی و نیز موقعیت جغرافیایی مناطق آزاد، نقش‌آفرینی ژئواکونومیک ویژه‌ای در عملکرد مناطق آزاد در چرخه اقتصاد محلی - ملی و فراملی را شکل داده است. البته، موقعیت ویژه ژئوپلیتیک - ژئواکونومیک ترکیه نیز در موفقیت مناطق آزاد آن بی‌تأثیر نبوده است. ترکیه در محل تقاطع قاره‌های اروپا، آسیا و آفریقا واقع شده است و همین امر موقعیت مواصلاتی و ارتباطی ویژه‌ای به آن بخشیده است. این کشور به لحاظ موقعیت ژئوپلیتیک در معادلات قدرت‌های جهانی دارای جایگاه ویژه‌ای است که از آن به عنوان کشور دروازه‌ای یاد می‌شود. به علاوه، موقعیت مرکزی ترکیه در بین فرهنگ‌های اسلامی - مسیحی، شرقی - غربی، ترکی - فارسی - عربی - روسی و نیز فرهنگ‌های اروپایی، این منطقه را به نقطه تعامل بین فرهنگ‌های مختلف تبدیل کرده است.

بدون تردید توسعه همکاری‌ها بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه برای طرفین از مزایایی ژئواکونومیک ویژه‌ای برخوردار خواهد بود. در حقیقت، مناطق آزاد ترکیه به خاطر موقعیت ویژه جغرافیایی - اقتصادی این کشور می‌توانند به‌عنوان دروازه ورودی و حلقه اتصال منطقه آزاد ارس با اقتصادهای پیشرفته اروپا، اقتصادهای پویای منطقه مدیترانه و بازارهای منطقه شمال آفریقا نقش‌آفرینی نمایند. این در حالی است که ترکیه، از یک طرف در مسیر مبادلات تجاری اروپا با آسیا واقع شده است و مانند یک دهلیز ارتباطی تمام جریان‌های مادی و معنوی از جمله حرکت انسان‌ها، کالاها، فرهنگ‌ها، اندیشه‌ها، علوم و مهارت‌های جدید بشری را از قلب اروپا به سوی آسیا هدایت می‌کند و از طرف دیگر، عضویت کامل ترکیه در اتحادیه اروپا باعث تحولات عمیقی در فرصت‌های جاری خواهد بود. همچنین، منطقه آزاد ارس بلحاظ ژئواکونومیک در موقعیتی واقع شده است که می‌توان با بهره‌گیری از سیاست‌های کارا و منعطف، بخش عظیمی از جریان‌ات تجاری - اقتصادی و حتی فناوری دهلیز ترکیه را از مسیر ارس به سوی آسیا هدایت کرد و از طرف دیگر، می‌توان بخش گسترده‌ای از جریان‌ات آسیایی به سوی ترکیه و اروپا را از این طریق به مناطق آزاد ترکیه و از طریق آنها به بازارهای اروپا پیوند داد. در حقیقت، مناطق آزاد ترکیه با توجه به ظرفیت تجاری - اقتصادی - صنعتی بالای ترکیه و نیز تخصص‌های سطح بالا و موفق در مناطق آزاد، از قابلیت بسیار خوبی، در دل قدرت سیاسی - اقتصادی ترکیه برای نقش‌آفرینی موفق در معادلات ژئواکونومیک فراملی و حتی تشکیل یک شبکه اقتصادی و یا کمر بند اقتصادی به

هم پیوسته در منطقه برخوردارند. این نقش‌آفرینی حتی می‌تواند با تعمیق همکاری‌های اقتصادی به لحاظ ژئوپلیتیک نیز نقش‌آفرین شود. در حال حاضر، نمود این مسئله را می‌توان در روابط متقابل ترکیه با اتحادیه اروپا مشاهده کرد. به عبارتی، بعد از پیوستن ترکیه به اتحادیه گمرک اروپایی، استفاده از ظرفیت‌های مناطق آزاد برای تعمیق تجارت آزاد بین ترکیه و اروپا در این چارچوب در دستور کار قرار گرفته و همچنان که مشاهده می‌شود، بخش اعظم تجارت خارجی مناطق آزاد ترکیه با کشورهای اتحادیه اروپا است.

همچنین با توجه به پیوستگی‌های عمیق بین ترکیه و حوزه آسیای مرکزی - قفقاز جنوبی و حضور قابل توجه این کشور در این مناطق، توسعه همکاری‌ها بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه راه را برای حضور گسترده این منطقه در مناطق فوق‌هموارتر خواهد ساخت. به عبارتی، مدیران منطقه آزاد ارس می‌توانند از تجربه مناطق آزاد ترکیه برای حضور در مناطق یاد شده استفاده نمایند. در مقابل، وجود منطقه آزاد ارس نیز می‌تواند به عنوان حلقه ارتباطی مناطق آزاد ترکیه با حوزه قفقاز جنوبی، آسیای مرکزی، آسیای شرقی، منطقه خلیج فارس و به ویژه بازار ۷۰ میلیونی ایران نقش مهمی بر عهده بگیرد. در حقیقت، منطقه آزاد ارس، با توجه به پیوستگی‌های فضایی، زبانی و فرهنگی منطقه شمال غرب ایران با بافت فرهنگی - زبانی مناطق آناتولی، قفقاز جنوبی و حتی آسیای مرکزی می‌تواند در حکم پل ارتباطی ترکیه با قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی نقش ژئواکونومیک فراملی نیز بر عهده بگیرد. حتی به راحتی می‌توان این منطقه را به گرانیگاه تعاملات تجاری - اقتصادی و فرهنگی سه محور ژئوپلیتیک ایران - کشورهای مستقل مشترک‌المنافع - و ترکیه تبدیل کرد. البته، نقش‌آفرینی این منطقه در کریدور ارتباطی شرق - غرب نیز، با توجه به اهمیت ویژه این کریدور در تجارت خارجی ترکیه به عنوان یک نقطه ارتباطی یا ایستگاه فعالیت‌های تجاری برای ترکیه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار خواهد بود.

در میان همسایگان غربی ایران، ترکیه با دارا بودن جمعیت فراوان‌تر، منابع آب و خاک مناسب، اقتصاد پیشرفته، ظرفیت اقتصادی بالا، دسترسی مستقیم و بسیار مناسب به دریاهای آزاد، قرار گرفتن در شاهراه ارتباط زمینی و هوایی اروپا - آسیا، موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک بسیار مهم در منطقه، همسایگی با اتحادیه اروپا و عضویت در اتحادیه گمرک اروپا و نیز عضویت در بسیاری از سازمان‌های اقتصادی مهم منطقه‌ای به طور بالقوه بیشترین امکان را برای رشد کشور و رسیدن به قدرت ملی بالاتر برخوردار است. ترکیه به‌عنوان یکی از

همسایگان جمهوری اسلامی ایران و با دارا بودن ویژگی‌هایی از قبیل تجانس جمعیتی، قومی و فرهنگی با شمال غرب ایران - به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق حساس و حیاتی کشور به لحاظ سیاسی، امنیتی و اقتصادی - مهم‌ترین همسایه غربی ایران به شمار می‌رود. به گونه‌ای که عواملی از قبیل همسایگی، تجانس جمعیتی ترکیه با شمال غرب ایران، جایگاه ویژه ترکیه به عنوان پرجمعیت‌ترین کشور مسلمان در مرز تلاقی بین دو فرهنگ اسلامی و مسیحی، اشتراکات تاریخی و فرهنگی، اشتراک منافع در قفقاز جنوبی، آسیای مرکزی و خاورمیانه، وابستگی‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیک طرفین، خالق شرایط فوق‌العاده ایدآل برای توسعه همکاری‌ها در عرصه سیاست خارجی دو کشور می‌باشد که در این بین، منطقه آزاد ارس به دلیل نزدیکی با ترکیه از موقعیت مناسبی برای توسعه مناسبات بازرگانی با ترکیه به ویژه استفاده از تجربیات و ظرفیت‌های مناطق آزاد این کشور برخوردار می‌باشد.

از جمله مهم‌ترین دلایل توجیهی ظرفیت‌های ژئواکونومیک همکاری بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه، وجود اشتراکات فرهنگی بین ایران و ترکیه است که فضای جغرافیایی دو کشور را بهم پیوند می‌دهد؛ تا جایی که می‌توان در عرصه تعاملات تجاری فضای جغرافیایی طرفین را مکمل ژئواکونومیک یکدیگر در نظر گرفت. از دید روان‌شناسی ژئوپلیتیک، با توجه به پیوندهای عمیق فرهنگی بین جامعه ایران و ترکیه به ویژه اینکه بخش قابل توجهی از مردم ایران به زبان آذری (شاخه‌ای از زبان‌های ترکی) تلکم می‌کنند و فرهنگ اسلامی از عناصر پایه هویتی طرفین محسوب می‌شود، می‌توان ارزش راهبردی فضای جغرافیایی ایران در عرصه تعاملات تجاری - صنعتی تجار و صنعتگران ترک را مشاهده کرد. در حال حاضر از نظر پیشه‌وران ترک، بازار اقتصادی ایران علاوه بر تراکم بسیار ضعیف رقباتی به لحاظ دورنمای فرهنگی از جذابیت خاصی برخوردار است و همین امر اشتیاق موجود برای سرمایه‌گذاری در بازار بزرگ ایران را تقویت می‌نماید. از طرف دیگر، بیش از ۹۰٪ از کل تعاملات تجاری موجود در مناطق آزاد ترکیه متعلق به بخش صنعتی است، و این موضوع می‌تواند همراه با جذب سرمایه‌گذاران ترک در قالب تعمیق همکاری‌ها بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه موجب تقویت زیرساخت‌های صنعتی در منطقه آزاد ارس باشد.

منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس از دیرباز یکی از مهم‌ترین مناطق مرزی و گمرکی ایران به شمار می‌رود. تأسیسات گمرک و ایستگاه راه‌آهن جلفا برای انجام تشریفات گمرکی،

انبارداری و ترخیص و حمل و نقل سه میلیون تن کالا در سال طراحی و احداث شده و واردات و صادرات ایران با اتحاد جماهیر شوروی و اروپای شرقی و کشورهای اسکاندیناوی (قبل از فروپاشی بلوک شرق) عمدتاً از این طریق انجام می‌گرفت (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۷: ۱۱۰). بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی با توجه به مشکلات به وجود آمده میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان ارتباط ریلی منطقه از طریق مسیر جلفا - نخجوان - ایروان - تفلیس که شمال غرب ایران را به بنادر دریای سیاه وصل می‌کرد به کلی قطع شده است و این موضوع مهم‌ترین محدودیت و مشکل ژئوپلیتیک منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس را به وجود آورده است. این موضوع در مناسبات اقتصادی میان منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه از این حیث حائز اهمیت ژئواکونومیک است که می‌توان با تعمیق همکاری‌های تجاری - صنعتی دو جانبه، در آینده نزدیک به پیوند خط‌آهن ایران، جمهوری آذربایجان و ترکیه از طریق محور جلفا - نخجوان - قارص به یکدیگر امیدوار بود. این موضوع، از یک طرف دروازه‌های منطقه آزاد ارس را از طریق ترکیه به روی بازارهای اروپایی خواهد گشود و از طرف دیگر شریان ارتباطی اقتصادی پویای ترکیه و مناطق آزاد این کشور را از مسیر جلفا به بازار میلیاردی آسیا پیوند خواهد داد که این امر می‌تواند علاوه بر توسعه کارکردهای تجاری منطقه آزاد ارس، موجب گردش سرمایه‌های خارجی در مسیر جلفا و تقویت جایگاه ترانزیتی منطقه باشد.

علاوه بر آنچه که ذکر شد، یکی از مهم‌ترین دلایل توجیهی ظرفیت‌های ژئواکونومیک همکاری میان منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه، ظرفیت بالای اقتصاد پویای ترکیه و وسعت بازار مصرف آن است. همچنان که در بررسی ظرفیت‌های اقتصادی ترکیه اشاره شد، این کشور در حال پیشروی سریع در بعد اقتصادی است و دورنمای اقتصادی آن کاملاً روشن است. اقتصاد ترکیه در زمینه محصولات کشاورزی، منسوجات، وسایل نقلیه موتوری، کشتی‌سازی و دیگر تجهیزات حمل و نقل، پیمان‌کاری، مصالح ساختمانی، لوازم الکترونیکی و خانگی در میان تولیدکنندگان پیشرو جهان جای دارد. در واقع، این پشتوانه عظیم اقتصاد ترکیه حاکی از وجود ظرفیت بالای همکاری بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه است. طوری که منطقه آزاد ارس با توجه به وجود منابع آب رودخانه ارس و نیز دشت وسیع جلفا و دشت‌های پیرامونی از ظرفیت خوبی برای استفاده از تجارب کشاورزی مناطق آزاد ترکیه بهره می‌برد. همچنین، منطقه آزاد ارس با توجه به موقعیت راهبردی خود در مسیر ارتباطی

ترکیه با قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی از موقعیت مناسبی برای تولید و حتی دپوی انواع محصولات و کالاهای ترک برای صدور به بازارهای مذکور برخوردار است. از طرف دیگر، تعمیق همکاری‌ها بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه، می‌تواند موجب تسهیل در حضور موفق منطقه آزاد ارس در بازار پر رقابت ۷۰ میلیونی ترکیه باشد.

همچنین با توجه به آنچه که در بخش روابط تجاری ایران با ترکیه بحث شد در سال‌های اخیر فضای اعتماد دوجانبه‌ای میان ایران و ترکیه شکل گرفته است که با استفاده از این فرصت می‌توان با زمینه‌سازی مناسب برای تعمیق همکاری‌ها میان منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه، نقش ویژه‌ای برای منطقه آزاد ارس در قالب مناسبات تجاری ایران - ترکیه تعریف کرد. بویژه، در صورت پیوند خط آهن جلفا به خط آهن ترکیه با توجه به تأسیسات قابل توجه گمرک و ایستگاه راه آهن جلفا، منطقه آزاد ارس از قابلیت هدایت بخش عمده مبادلات تجاری طرفین برخوردار می‌باشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج حاصل از این مقاله به لحاظ ژئواکونومیک با توجه به ظرفیت‌های اقتصاد پویای ترکیه، موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ترکیه در منطقه و نیز ماهیت روابط تجاری - اقتصادی میان ترکیه و ایران ظرفیت‌های خوبی برای همکاری بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه وجود دارد و این در حالی است که وجود پیوستگی‌های ژئوپلیتیک (فرهنگی، تاریخی، قومی، زبانی، فضایی و ..) موجب تقویت این ظرفیت‌ها است. موضوع قابل توجه در این بین تجارب مختص تنوع تخصص و توزیع جغرافیایی کاملاً متفاوت و تا حدودی متناسب با ویژگی‌ها و قابلیت‌های جغرافیایی - اقتصادی و مکانی انواع فعالیت‌های تجاری - صنعتی در مناطق آزاد ترکیه است که از این حیث منطقه آزاد ارس هم قابلیت آن را دارد که با توجه به ظرفیت‌های جغرافیایی - اقتصادی متنوع در این حوزه تجاری - صنعتی مناسبات خود با مناطق آزاد ترکیه را در طیف وسیعی از همکاری‌های متقابل همچون، تجارت و بازرگانی، صنعت، ترانزیت بین‌المللی، گردشگری، فعالیت‌های کشاورزی، تعمیق همکاری‌های فرهنگی، همکاری‌های آموزشی - پژوهشی و دانشگاهی تحقق بخشد. بر همین اساس به لحاظ ژئواکونومیک به خاطر ظرفیت‌های موجود و قابلیت‌های جغرافیایی - اقتصادی بالقوه، می‌توان از تعمیق همکاری‌ها بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه تحت عنوان تعامل برای ایجاد

سکوی پرتاب منطقه آزاد ارس و اتصال آن به بازارهای اروپایی تلقی نمود. علاوه بر این با بالفعل شدن این ظرفیت‌ها می‌توان شاهد تبدیل منطقه آزاد ارس به یک منطقه آزاد فعال در بخش صنعت، ترانزیت، تجارت، دیپوسازی و توسعه فضایی - منطقه‌ای بود. در حقیقت با بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود، می‌توان با جذب سرمایه‌گذاری ترک‌ها در زمینه‌های پیشرفته فناوری و صنعتی شاهد تقویت زیرساخت‌های سرمایه‌گذاری و صنعتی در منطقه، تقویت جایگاه ترانزیتی منطقه آزاد ارس در مسیر مبادلات تجاری ترکیه و مناطق آزاد آن با کشورهای آسیایی و بالعکس، هدایت بخش قابل توجهی از تجارت بین ایران و ترکیه از مجرای منطقه آزاد ارس و در نهایت انباشت سرمایه در منطقه و توسعه فضایی منطقه بود.

پیشنهادات

- با توجه به پیوستگی‌های فرهنگی و مجاورت فضایی - جغرافیایی شمال غرب ایران با حوزه‌های جغرافیایی پیرامونی، می‌توان از ظرفیت‌ها و موقعیت موجود در چارچوب راهبردی تقویت و تعمیق مبادلات منطقه آزاد ارس در ابعاد اقتصادی، فرهنگی و فناوری با مناطق آزاد ترکیه، همزمان با جهت‌دهی دورنمای آتی فعالیت‌های منطقه آزاد ارس به سوی ایجاد بزرگترین کانون فعالیت‌های اقتصادی - تجاری، فرهنگی و فناوری در تقاطع ارتباطی و مواصلاتی جاده ابریشم نوین در شمال غرب ایران، از این فرصت کاملاً راهبردی محتمل حتی برای ایجاد نوعی حس تعلق جغرافیایی مشترک و همگرایی متقابل از لحاظ اقتصادی - تجاری، صنعتی - فناوری و فرهنگی (خارج از محتوای ایدئولوژیک) بین ایران - ترکیه و دیگر شرکای اقتصادی طرفین به ویژه در قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی بهره برد.

- با توجه به ظرفیت‌های بالای منطقه آزاد ارس در حوزه گردشگری و متقابلاً تجارب جهانی ترکیه و مناطق آزاد آن در صنعت توریسم جهانی، می‌توان در چارچوبی کاملاً راهبردی از طریق تبادل گردشگر از موقعیت موجود برای ارتقای منافع متقابل و ارتقای مناسبات تجاری (به ویژه تجارت چمدانی) بهره برد؛ طبیعتاً با این راهبرد حتی می‌توان در تبلیغ، جهت‌دهی و شکوفایی دیپلماسی توریستی در فضای پیرامونی منتفع بود.

- با توجه به تجارب مناطق آزاد ترکیه در تخصص‌های مختلف و ویژه می‌توان از این موقعیت در راستای بکارگیری تخصص‌های جدید اقتصادی در منطقه آزاد ارس و معرفی آن در دیگر مناطق آزاد ایران بهره برد؛ طبیعتاً با استفاده از این موضوع و تقویت این موقعیت به

ویژه با در نظر گرفتن توان اقتصادی پویای ترکیه - ظرفیت‌های بالای اقتصادی ایران، روند پویای جاری در مناسبات اقتصادی - سیاسی طرفین و حتی بازارهای وسیع تجاری متقابل می‌توان از این فعالیت متقابل شبکه‌ای بین مناطق آزاد در حکم حلقه‌های ژئواکونومیک برای تعمیق مناسبات تجاری - اقتصادی ایران - ترکیه به ویژه در راستای دورنمای راهبردی تعریف شده از مناسبات متقابل در دیپلماسی تجاری کلان طرفین برای ارتقای سطح مناسبات تجاری - اقتصادی متقابل تا بالای ۳۰ میلیارد دلار طی چند سال آتی بهره برد.

- همچنان که واضح است در حال حاضر بزرگترین چالش پیش روی ارتقای فعالیت‌های تجاری - اقتصادی منطقه آزاد ارس با نواحی پیرامون خارجی تداوم بحران ژئوپلیتیک قره‌باغ و به تبع آن انزوای ارتباطی و جغرافیایی منطقه آزاد ارس است با این حال می‌توان در بستر تعمیق مناسبات منطقه آزاد ارس با مناطق آزاد ترکیه، با استفاده از نقش دیپلماسی تجاری - سیاسی متقابل و به ویژه بهره‌گیری از ظرفیت ارتباطی و مواصلاتی فضای متقابل طرفین در پیش‌برد راهبردهای کلان اقتصادی - تجاری ایران - ترکیه با ایجاد ارتباط مستقیم میان خط ریل جلفا و خطوط ریلی ترکیه ضمن خارج کردن منطقه آزاد ارس از انزوای جغرافیایی، حتی می‌توان در چارچوب همکاری‌های متقابل برای حل چالش‌های ژئوپلیتیک پیرامونی و در واقع سوق دادن همکاری‌های اقتصادی به سوی همکاری‌های راهبردی سیاسی گام‌های هرچند ناچیز ولی موفق‌تری برداشت.

- با ارتقای همکاری‌های متقابل بین منطقه آزاد ارس و مناطق آزاد ترکیه، می‌توان از تجارب این مناطق در جذب سرمایه‌های شرکت‌های قدرتمند اروپایی و اعلام آمادگی و حضور آنها برای سرمایه‌گذاری در طرح‌های مختلف صنعتی و فناوری منطقه آزاد ارس بهره برد. طبیعی است که از لحاظ روان‌شناسی تجاری - سیاسی، می‌توان از این موضوع یعنی ارتقای همکاری‌های منطقه آزاد ارس با مناطق آزاد ترکیه در حکم دیپلماسی غیرمستقیم یا به عبارتی دیپلماسی چراغ خاموش به عنوان راهبرد اقتصادی برای تسهیل در فرایند ورود شرکت‌های سرمایه‌گذار اروپایی در ایران بهره برد.

- با توجه به این که مهم‌ترین راهبرد در ایجاد مناطق آزاد، بهره‌گیری از ظرفیت‌های جغرافیایی - انسانی موجود در آنها و نیز فرصت‌های ویژه اقتصادی - تجاری تعریف شده برای آنها در راستای آمایش مناطق محروم و تأمین امنیت مناطق مرزی است، در کل طبق استدلال‌های مختلف این مقاله، ظاهراً تعمیق همکاری‌های منطقه آزاد ارس با

مناطق آزاد ترکیه (مهم‌ترین کشور هدف منطقه آزاد ارس) منطقی‌ترین راهبرد برای فعال‌سازی اقتصادی منطقه آزاد ارس، خروج آن از رکود اقتصادی، درآمدزایی بومی آن و در کل بهره‌وری از وجود این منطقه در راستای آمایش سرزمینی و تامین امنیت حوزه مرزی حساس شمال غرب ایران باشد؛ طبیعی است در چارچوب ارتقای همکاری‌های متقابل قابل تعریف در بستر ظرفیت‌های محتمل بین منطقه آزاد ارس با مناطق آزاد ترکیه با جذب سرمایه‌گذاری‌های فراملی و ورود فعال منطقه آزاد ارس در حوزه فعالیت‌های تجاری - اقتصادی و صنعتی - فناوری به ویژه فعالیت توریستی بین‌المللی، حتی به صورت کاملاً طبیعی بسترها برای ارتقای سرزمینی شمال غرب ایران و تامین امنیت آن فراهم خواهد شد.

منابع و مأخذ

- سازمان توسعه تجارت ایران (۱۳۸۸)، گزارش کشوری (ترکیه)، تهران: وزارت بازرگانی.
- شاکری، عباس و سلیمی، فریدون (۱۳۸۴)، "عوامل موثر بر جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد چابهار و اولویت‌بندی آنها با استفاده از تکنیک ریاضی AHP"، مجله پژوهشنامه اقتصادی.
- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۷)، طرح تدوین سند راهبردی توسعه منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس، سازمان منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس.
- ولیقلی‌زاده، علی و الله وردی‌زاده، رضا (۱۳۸۹)، "نگرشی ژئوپلیتیکی - ژئواکونومیکی بر منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس"، فصلنامه علمی-پژوهشی ژئوپلیتیک، شماره ۱۸.
- ولیقلی‌زاده، علی (۱۳۸۸)، طرح پژوهشی بررسی جایگاه و مزیت‌های اقتصادی ایران برای کشورهای CIS و ...، سازمان منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس.

- Aksoy, Fahri (2010), *The Advantages of Free Zone, Effects on Country's Economy Kayseri City Free Zone Implementation*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science for the Degree of Master of Art in Economy, Erciyes University.
- Arslan, İbrahim ve Yapraklı, Sevda (2007), *Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Etkilerine İlişkin Bir Saha Araştırması*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2).
- Babic, Blagoje S (2009), *Geo-economics – Reality & Science*, Scientific Review Paper, Vol. 6.
- Baru, Sanjaya (2012), *Understanding Geo-Economics and Strategy, Geo-economics and Strategy Seminar – "A New Era of Geo-economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk"*, IISS-Middle East, Manama.
- Boulden, Jim (2005), *"Turkey Switches on to TV Market"*, Available at: <http://edition.cnn.com/2005/BUSINESS/01/17/turkey.beko/>.
- Can, Gamze (2012), *Free Zones: the Aegean Free Zone Experience*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science, Izmir University of Economics.
- Cowen, Deborah & Smith, Neil (2009), "After Geopolitics? From the Geopolitical Social to Geo-economics", *Antipode*, Vol. 41 No. 1.
- Çardak, Mehmet (2002), "Bütün Yönleriyle Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları", *Gümrük Dünyası*, No 34.
- DEİK (2010), "İran Ülke Raporu", Available at: http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/100/Iran%20Ulke%20Bulteni,%20Subat%202010_TR.pdf.
- Economist (2009), "Turkey's Fragile Economy", Available at:

- http://www.economist.com/node/14041662?story_id=14041662.
- Economist (2010), “ Stockmarkets”, Available at:
http://www.economist.com/node/15213745?story_id=15213745.
  - EGEME (2008), “Turkish Free Zones”, Available at:
<http://www.google.com/search?hl=en&q=Turkish+Free+Zones%2Bpdf>.
  - Enr.Construction (2010), “The Top 225 International Contractors”, Available at:
<http://enr.construction.com/toplists/InternationalContractors/001-100.asp>.
  - F. Guillén, Mauro (2003), *Multinationals, Ideology, and Organized Labor, the Limits of Convergence*, Princeton University Press.
  - FIAS (2008), “Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned and Implications for Zone Development”, Final Report to U.S. Agency for International Development”, *The World Bank Group*.
  - Findarticles (2005), “Europe's No. 3 TV Manufacturer, a Private Company: PROFILO-TELRA”, Available at:
http://findarticles.com/p/articles/mi_m0EIN/is_2005_August_19/ai_n14927389/.
  - Haywood, Robert (2004), “Overview of Globalization and the Impact of Free Zones”, *World Economic Processing Zones Association Evergreen, Colorado, USA*, No. 3 Ver. 1. Available at: <http://www.wepza.org>.
  - Hsiung, James C (2013), *Soft Power, Geoeconomics, & Empathy In China's New Diplomacy*, This Paper has been Presented at the 55th Annual AACCS Conference in Rutgers University in New Jersey.
  - Hurriyetdailynews (2010), *Turkey 2nd on Top International Contractors List*, Available at: <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=turkey-ranks-2nd-in-top-international-contractors-list-2010-08-27>.
  - Istanbul Chamber of Commerce (2008), “*Turkey's Electronics Industry*”, Available at:
http://www.us-istanbul.com/pdfs/reports/turkey/turkey_electronics.pdf.
  - İnan, Derya (2007), *Türkiyede Serbest Bölgelerde İhracata Yönelik Üretimin Rekabet Avantajları*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science for the Degree of Master of Art in Economy, Marmara University.
  - İnan, Şükrü (2011), “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, *Bilge Strateji*, Vol 2, No 4.
  - Kavlak, Mehmet Emin (2012), *Economic Impacts of Free Zones in Turkey: ...*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science, Middle East University.
  - Kcaman, Çiğdem Berna (2007), “The Evaluation Of Macroeconomic Impact Of Free Zones: Turkey Case”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , Vol 56.
  - Khanna, Parag (2012), “Understanding Geo-Economics and Strategy:

Introductory Thoughts”, *Geo-Economics and Strategy Seminar - A New Era of Geo-Economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk*, IISS-Middle East, Manama.

- Köksal, Sadi (1998), “Türkiye’de Serbest Bölgelerin Gelişimi”, *İktisadi Araştırma Vakfı*, No:143. İstanbul.
- Księżopolski, Krzysztof M (2012), “The Geo-Economics of Climate Change Regime – Polish Perspective”, *Studia i Prace WNEiZ*, No. 29.
- Lachininxkii, Stanislav S (2012), “Modern Trends in Geoeconomic Studies in Russia”, *Regional Research of Russia*, Vol. 2, No. 1.
- Mamadouh, V. D (1998), “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings”, *Geo Journal*, No. 46.
- Man-jung Chan, Mignonne (2011), “Geo-Economic Challenges for the Asia-Pacific Region in the Post-Crisis Governance and Taiwan’s Roles in the Region”, *Asia Pacific Security Forum*.
- Mankiw, N. Gregory (2007), *Principles of Economics*, ISBN 0-32-422472-9.
- Ntvmsnbc (2008), “Türkiye, 6 üründe Dünya Birincisi”, Available at: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/403824.asp>.
- Oica (2005-2006), “World Motor Vehicle Production by Country”, Available at: http://oica.net/wp-content/uploads/2007/06/worldprod_country-revised.pdf.
- Özdemir, Ahmet Faruk (2007), *Serbest Bölge Rejiminde Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebe Uyguları*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science, Gazi University.
- Öztürk, Lütfü (2013), “The Future of Free Zones: an Assesment with Spacial Referece to Turkey”, *Int. Journal of Management Economics and Business*, Vol. 9, No. 19.
- Polat, Inci (2012), *The Relationship between Strategic Orientation and Business Performance in the Free Zones Businesses*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Science, Gaziantep University.
- Rozov, Nikolai Sergeevich (2012), “Geopolitics, Geoeconomics, and Geoculture: The Interrelation of Dynamic Spheres in the History of Russia”, *Russian Social Science Review*, Vol. 53, No. 6.
- Schottli, Jivanta (2014), “Geo-economics in Evolving Global Spaces”, Panel Proposal for the ISA 2014 Conference: *Spaces and Places: Geopolitics in an Era of Globalization*.
- Sugiyama, Yasuyuki (2006), *Export Processing Zones and Environmental Policy*, Graduate School of Economics and Osaka School of International Public Policy (OSIPP) Osaka University, Toyonaka, Osaka 560-0043, JAPAN.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2013), “Turizm Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı”, Available at:

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9869/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html>.

- T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2007), *İran'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri*.

- Tahran Ticaret Müşavirliği (2009), *İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili*.

- Today's zaman (2008), *11 of 'World's Best 100' Hotels in Turkey*, Available at: <http://www.today'szaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=116246&bolum=106>.

- TradingEconomics (2012), "Turkey GDP Annual Growth Rate", Available at: <http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth-Annual.aspx?Symbol=try>.

- Tuncer, Selahattin (1982), "Türkiye'de Serbest Bölge", *İktisadi Araştırmalar Vakfı*, No:143, İstanbul.

- TurizmGuncel (2012), *Türkiye'nin 2011 Yılı Turizm Geliri 23 Milyar Dolara Ulaştı*, Available at: <http://www.turizmGuncel.com/haber/turkiyenin-2011-yili-turizm-geliri-23-milyar-dolara-ulasti-h9100.html>

- Ulasimonline (2009), *Türkiye Otomotiv Sektöründe Büyüyor*, Available at: http://www.ulasimonline.com/news_detail.php?id=8052&uniq_id=1246562801.

- Waugh, David (2000), *Manufacturing Industries, World Development, Geography, an Integrated Approach*, Nelson Thornes Ltd.

- World Bank (2010), "Country Brief 2010", Available at: <http://www.worldbank.org.tr/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYEXTN/0,,contentMDK:20630704~menuPK:361720~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:361712,00.html>.

- World Bank (2010), "World Development Indicators Database", Available at: http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP_PPP.pdf.

- World factbook (2010), "Turkey", Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html#Econ>.

- Yilmaz, Ufuk (2010), "Turkish Experience on Industrial Development and Potential Co-operation with Eurasian Countries", *Astana Economic Forum*, Available at: <http://www.aef.kz/aef2010/presentation/bizforum/Yilmaz.pdf>.

- <http://www.tuik.gov.tr>.

- <http://www.dtm.gov.tr>.

- <http://www.economy.gov.tr>.